

Az élettörténeti narratív perspektíva modul angol nyelvű változatának fejlesztése

Pólya Tibor

MTA Pszichológiai Kutatóintézet
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.
polya@mtapi.hu

Kivonat: Az előadásban bemutatom a narratív perspektíva fogalmát, és tárgyalom a fikcionális, egyes szám harmadik személyű elbeszélőtől származó narratívum illetve a nem fikcionális, egyes szám első személyű elbeszélőtől származó (élettörténeti) narratívum perspektívája közötti különbséget. Korábbi munkámban az élettörténeti narratív perspektíva három formáját határoztam meg (visszatekintő, átélő és metanarratív). Bemutatom a narratív perspektíva automatikus kódolására korábban kifejlesztett eszközöket, illetve részletesen tárgyalom az angol nyelvű élettörténeti narratívumok perspektíváját kódoló modul fejlesztésének lépéseit és eredményeit.

1 Bevezetés

A narratív perspektíva a narratív szöveg strukturális jellemzője. A fogalom arra a jelenségre utal, hogy a történet elbeszélőjének lehetősége van arra, hogy a narratívum tartalmát adó elemeket (eseményeket, szereplőket és körülményeket) valamely meghatározható nézőpontból mutassa be.

A jelenség legtöbb elemzője a nézőpont két változatát különbözteti meg. A szereplő nézőpontjának érvényesítésekor a történet elbeszélője úgy mutatja be a narratív elemeket, ahogy azokat az adott szereplő a múltbeli események során észlelte, mondta, vagy gondolta. Az elbeszélő nézőpontjának érvényesítésekor pedig úgy mutatja be a narratív elemeket, ahogy azokat az elbeszélés helyzetében értelmezi.

A nézőpont érvényesítésének két összetevője különböztethető meg: a nézőpont egyrészt meghatározható térben-időben, másrészt valamely szereplőhöz kapcsolódóan [például 9, 11, 14]. Mindkét összetevőnek számos nyelvi elemzése van [például 1, 2], ezek az elemzések azonban csak az egyes szám harmadik személyű elbeszélőtől származó fikcionális narratívumok perspektívizációs jelenségeit tárgyalják.

2 Az élettörténeti narratívum perspektívája

2.1 Az élettörténeti narratív perspektíva meghatározása

A nem fikcionális élettörténeti narratívum perspektivizációs lehetőségei azonban jelentősen különböznek az egyes szám harmadik személyű elbeszélőtől származó fikcionális narratívumétól. Amikor az egyes szám harmadik személyű elbeszélő valamely szereplője nézőpontját érvényesíti mindig egy másik személy perspektívája érvényesül. Az élettörténeti narratívum elbeszélője esetén azonban ez a személybeli különbség nem szükségszerű, hiszen az elbeszélő személy saját korábbi nézőpontját is érvényesítheti. Ebben az esetben a nézőpont két változata csak időbeli elhelyezésükben különbözik minden esetben egymástól: az elbeszélő nézőpontja az elbeszélés jelenében, az elbeszélővel azonos szereplő nézőpontja pedig az elbeszélte események múltjában rögzített. Természetesen az élettörténeti narratívum elbeszélője is érvényesítheti valamely másik szereplő nézőpontját. Ebben az esetben fennáll a személybeli különbség, de a két nézőpont időbeli elhelyezése is különbözik: az elbeszélő nézőpontja szintén az elbeszélési események jelenében, az elbeszélővel nem azonos szereplő nézőpontja pedig az elbeszélte események múltjában rögzített.

Az élettörténeti narratívum perspektíváján a nézőpont és a narratív elemek időbeli viszonyát értem. Az idői különbség fontossága miatt az élettörténeti narratív perspektíva meghatározásának alapja az idői elhelyezés. A meghatározás másik fontos jellemzője, hogy a narratív perspektíva a nézőpont és a tartalom közötti kapcsolatra vonatkozik, azaz nem korlátozódik csak a nézőpontra.

2.2 Az élettörténeti narratív perspektíva három formája

Azt feltételezve, hogy a nézőpont és a narratív tartalom idői elhelyezése két értéket vehet fel (az elbeszélte események múltja versus az elbeszélési események jelene) az élettörténeti narratív perspektíva három formája írható le (lásd 1. Táblázat) [6]. Viszszatekintő perspektíva forma esetén a nézőpont az elbeszélési események jelenében, a tartalom az elbeszélte események múltjában rögzítettek. Átélt perspektíva forma esetén a nézőpont és a tartalom is az elbeszélte események múltjában rögzítettek. Végül metanarratív perspektíva forma esetén a nézőpont és a tartalom is az elbeszélési események jelenében rögzítettek.

1. Táblázat: Az élettörténeti narratív perspektíva három formája

Élettörténeti narratív perspektíva	nar-	Nézőpont idői elhelyezése	Narratív elemek idői elhelyezése
Visszatekintő forma		Jelen	Múlt
Átélt forma		Múlt	Múlt
Metanarratív forma		Jelen	Jelen

2.3 Az élettörténeti narratív perspektíva formák nyelvi meghatározása

Számos elemzés mutatott rá arra, hogy az elbeszélő és a szereplő nézőpontjának érvényesítéséhez eltérő nyelvi jegyek kapcsolódnak [például 2]. Jelen megközelítés az élettörténeti narratív perspektíva formák nyelvi meghatározásában a nézőpont és a tartalom idői elhelyezését biztosító, illetve az ezzel szisztematikus összefüggést mutató nyelvi jegyeket azonosítja. Mint minden narratívumban, az élettörténeti narratívumban is két módja van az idői elhelyezésnek. Az elbeszélő személy egyrészt megadhatja dátum kifejezésekkel a tartalom vagy a nézőpont idői elhelyezkedését, például *2001 szeptember 11-én történt...* (tartalom idői elhelyezése), vagy például *2005 decemberében azt gondolom...* (nézőpont idői elhelyezése). Az elbeszélő személy azonban idő deiktikus nyelvi jegyekkel is megadhatja a tartalom és a nézőpont idői elhelyezkedését, például *Akkor történt...* (tartalom idői elhelyezése), vagy például *Most azt gondolom...* (nézőpont idői elhelyezése). Az idői elhelyezés mindkét módja képes valamely egyedi időpont azonosítására az idő intervallum skáláján. A dátum kifejezéseket használó idői elhelyezés idő skálák (például évszámok, hónapok) alapján azonosítja az egyedi időpontot, és minden egyedi időponthoz az idő skálák más-más értékeit rendeli. Az idő deiktikus nyelvi jegyekkel történő idői elhelyezéshez nem szükséges az idő skálák használata, ezek hiányában ez a mód csak két értéket használhat valamely egyedi időpont azonosításában: a nézőpont a tartalomhoz képest közeliként (például *most*) vagy távoliként (például *akkor*) lokalizált. Jóllehet az idő skálákra építő elhelyezési mód kidolgozottabb, az idő deiktikus nyelvi jegyek jóval gyakrabban fordulnak elő az élettörténeti narratívumban, ezért a narratív perspektíva formák nyelvi meghatározásában is nagyobb szerepük van.

Az élettörténeti narratív perspektíva formák meghatározása a nyelvi jegyek négy csoportját foglalja magában (lásd 2. Táblázat). A legfontosabb csoport az idő deiktikus nyelvi jegyek (igeidő és idői határozószavak) elemzése. A leggyakrabban előforduló idő deiktikus nyelvi jegy az igeidő. A múlt idő távoliként, a jelen idő közeliként lokalizálja a nézőpontot a narratív tartalomhoz képest. Emellett bizonyos idői határozószavak is képesek közeliként (például *most*, *ma*) vagy távoliként (például *akkor*, *tegnap*) lokalizálni a nézőpontot és a narratív tartalmat.

Számos olyan nyelvi jegy van, amely szisztematikusan kapcsolódik a nézőpont és a narratív tartalom időben közeli vagy távoli elhelyezéséhez. Ennek részben az az oka, hogy a nézőpont és a narratív tartalom nemcsak időben, de térben is lokalizált. Mivel feltehető, hogy a nézőpont és a tartalom lokalizációjának két dimenziója – idő és tér – összefügg egymással (lásd például [12]), a hely deiktikus nyelvi jegyek is része a narratív perspektíva formák nyelvi meghatározásának. Bizonyos helyhatározó szavak és mutató névmások is képesek egymáshoz közeliként (például *itt*, *ez*) vagy távoliként (például *ott*, *az*) lokalizálni a nézőpontot és a narratív tartalmat.

A nyelvi meghatározás harmadik csoportját azok a nyelvi kifejezések adják, amelyek az egyes narratív perspektíva formákhoz kapcsolódnak. A dátum kifejezések (például *2001*, *szeptember*) a visszatekintő narratív perspektíva formához kapcsolódnak, mivel a dátum kifejezések jelentése a múltra utal. Az indulatszavak (például *hopp*, *hűha*) az átélő narratív perspektíva formához kapcsolódnak, mivel az ilyen megnyilatkozások nézőpontja és a megnyilatkozás eseménye egymáshoz közeliként lokalizált [15]. A meta-narratív perspektíva formához a szubjektív modalitást kifejező módosítószók (például *esetleg*, *talán*), módosító határozószók (például *valószínűleg*,

feltehetőleg) és módosító mondatrészek (például *úgy tudom, azt hiszem*) kapcsolódnak, amelyek az elbeszélő személy aktuális értékelését hangsúlyozzák [3].

A nyelvi jegyek negyedik csoportja a mondat módja. Visszatekintő perspektíva formát érvényesítő mondat módja csak kijelentő lehet, az átélő és a metanarratív perspektíva formák esetében bármilyen lehet a mondat módja.

2. Táblázat: Az élettörténeti narratív perspektíva formák nyelvi jegyei magyar nyelvű szövegben

Nyelvi jegyek	Visszatekintő forma	Átélő forma	Metanarratív forma
1. Idő deixis Igeidő	Múlt	Jelen	Jelen
Deiktikus kifejezések	Pl. <i>Akkor</i>	Pl. <i>Most, ma</i>	Pl. <i>Most, ma</i>
2. Hely deixis Deiktikus kifejezések	Pl. <i>Ott</i>	Pl. <i>Itt</i>	Pl. <i>Itt</i>
Mutató névmások	Pl. <i>Az</i>	Pl. <i>Ez</i>	Pl. <i>Ez</i>
3. Specifikus kifejezések	Dátum kifejezések Pl. <i>Szeptember</i>	Indulatszavak Pl. <i>Jaj</i>	Módosítószók Pl. <i>Esetleg</i> Módosító határozószók Pl. <i>Valószínűleg</i> Mentális igék Pl. <i>Tudom</i>
4. Mondat módja	Kijelentő	Nincs megkötés	Nincs megkötés

3 Az élettörténeti narratív perspektíva modul fejlesztése

3.1 Előzmények

A narratív perspektíva automatikus kódolására elsőként Wiebe [14] dolgozott ki algoritmust. Az algoritmus a nézőpont szereplőhöz kapcsolódó összetevőjére korlátozódik és egyes szám harmadik személyű narrátortól származó narratív szöveg nézőpontjának azonosítását végzi. Az algoritmus két fő összetevőből áll. Az első lépés az elbeszélő nézőpontját érvényesítő (Wiebe kifejezésével objektív) mondatok és a szereplő nézőpontját érvényesítő (szubjektív) mondatok megkülönböztetése. A második lépés annak a szereplőnek az azonosítása, akinek a nézőpontját a szubjektív mondat érvényesíti. A szereplő azonosításához az adott szubjektív mondatot és a narratív szövegben korábban előforduló szubjektív mondatokhoz való kapcsolatot is elemzi az algoritmus, mivel minden szubjektív mondat elkezd, folytatja, vagy befejezi valamely szereplő nézőpontjának érvényesítését.

A II. MSZNY konferencián mutattam be azt a MorphoLogic Kft-vel közösen kifejlesztett modult [7, 8], amely a nézőpont téri-idői összetevője alapján képes azonosítani az élettörténeti narratívumban érvényesülő perspektívát magyar nyelvű szövegben.

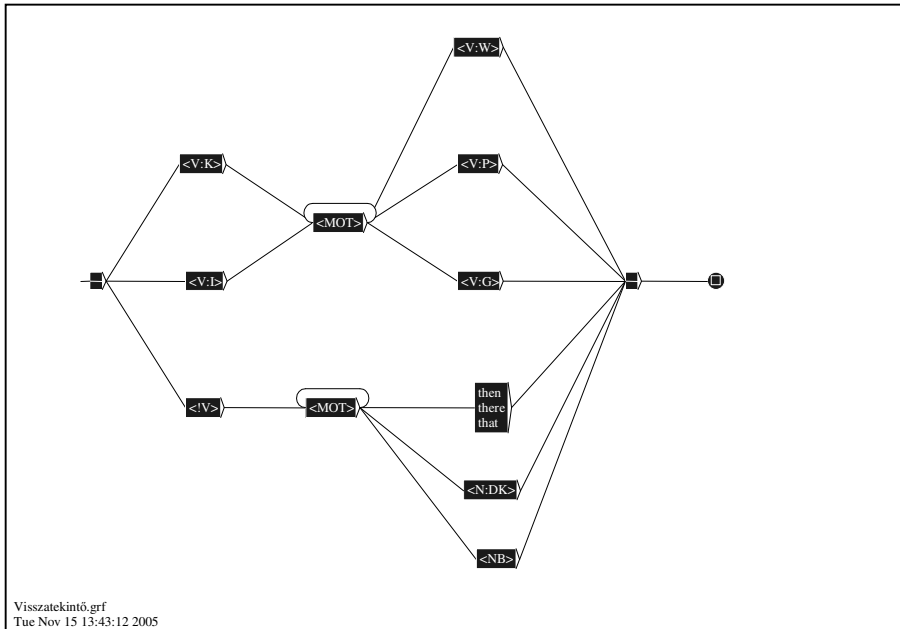
3.2 Az angol nyelvű modul fejlesztése

Narratív perspektíva nyelvtől független jelenség, ugyanakkor eltérés lehet azok között a nyelvi jegyek között, amelyek egyes narratív perspektíva formák érvényesítésében részt vesznek. Az angol változat kidolgozásának kiindulópontja így a magyar változatban szereplő nyelvi jegyek angol megfelelőinek meghatározása volt, amelyet angol nyelvű élettörténeti narratív szöveg elemzése során pontosítottam. Az elemzett narratívumot a 'Szeptember 11. Digitális Archívumból választottam' [5]. Az elemzéshez az INTEX számítógépes nyelvészeti fejlesztő rendszert használtam [10, 13]. A perspektíva formák elemzésének egysége a narratív tagmondat volt. Mivel az INTEX rendszerben a mondat az elemzési egység, az élettörténeti narratívum szövegét előzetesen úgy módosítottam, hogy minden tagmondatot önálló mondatná alakítottam át. Az elemzés során pontosított nyelvi jegyek listáját a 3. Táblázat foglalja össze. Az igeidő kategóriájában az igék harmadik alakja (past participle) és a preterit igealakok visszatekintő, a határozói igenevek (gerundive), jelen idejű illetve infinit igealakok pedig átélő perspektíva formát jeleznek. Mivel a metanarratív formát érvényesítő tagmondatok gyakran nem tartalmaznak igét, az igeidőt ennél a formánál nem vettem figyelembe. Az idő és hely deiktikus kifejezések illetve mutató névmások listáját korlátoztam, mindegyik kategória csak egy-egy elemet tartalmaz. A specifikus kifejezések kategóriáit illetően az indulatszavakat és évszámokat az INTEX rendszerben rendelkezésre álló kódok alapján, a dátum kifejezéseket és a módosítószavak kategóriáját újonnan létrehozott kódok alapján azonosítottam. A mondat módját a mondatvégi írásjelek alapján kódoltam.

3. Táblázat: Az élettörténeti narratív perspektíva formák nyelvi jegyei angol nyelvű szövegben
(Zárójelben az INTEX-ben használt kódok jelei
* Újjonnan létrehozott kódok)

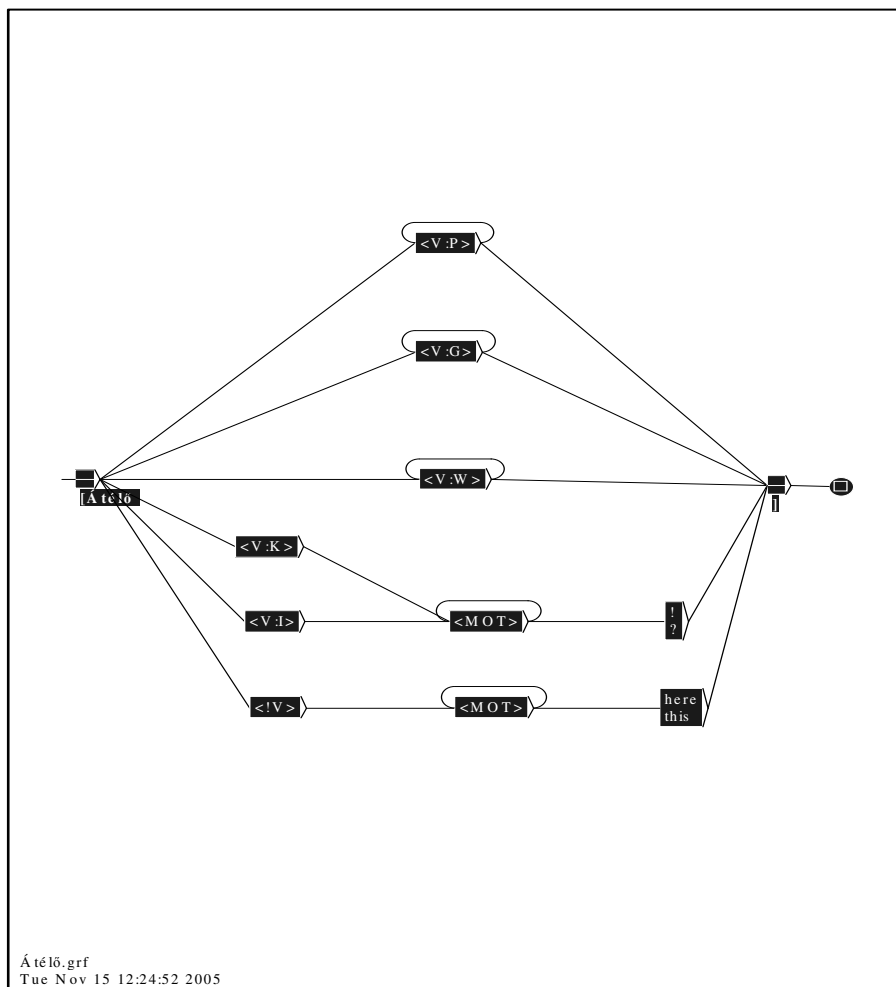
Nyelvi jegyek	Visszatekintő Forma	Átéltő Forma	Metanarratív forma
1. Idő deixis Igeidő	Past participle (K) Preterit (I)	Present tense (P) Gerundive (G) Infinitive (W)	--
Deiktikus kifejezések	<i>Then</i>	<i>Now</i>	<i>Now</i>
2. Hely deixis Deiktikus kifejezések	<i>There</i> <i>That</i>	<i>Here</i> <i>This</i>	<i>Here</i> <i>This</i>
Mutató névmások			
3. Specifikus kifejezések	Dátum kifejezések (DK)* Pl. <i>September</i> Évszámok (NB) Pl. 2001	Indulatszavak (INTJ) Pl. <i>Damn</i>	Módosítószók (MOD)* Pl. <i>Perhaps</i> Módosító határozószók (MOD)* Pl. <i>Apparently</i> Mentális igék <i>Think, remember</i>
4. Mondat módja	Kijelentő	Nincs megkötés	Nincs megkötés

Az élettörténeti narratív perspektíva három formáját egy-egy gráf azonosítja. A visszatekintő formát azonosító gráf (lásd 1. Ábra) az igét tartalmazó tagmondatok igeideje alapján kiválasztja a múlt idejű igealakot tartalmazó tagmondatokat függetlenül attól, hogy jelen idejű igealakot is tartalmaz-e a tagmondat. Az igét nem tartalmazó tagmondatokban a távoli idő és hely deiktikus kifejezések, illetve mutató névmások, dátum kifejezések és szám karakterekből álló sorozatok alapján azonosítja a visszatekintő narratív perspektíva formát.

1. Ábra A visszatekintő perspektíva formát azonosító gráf

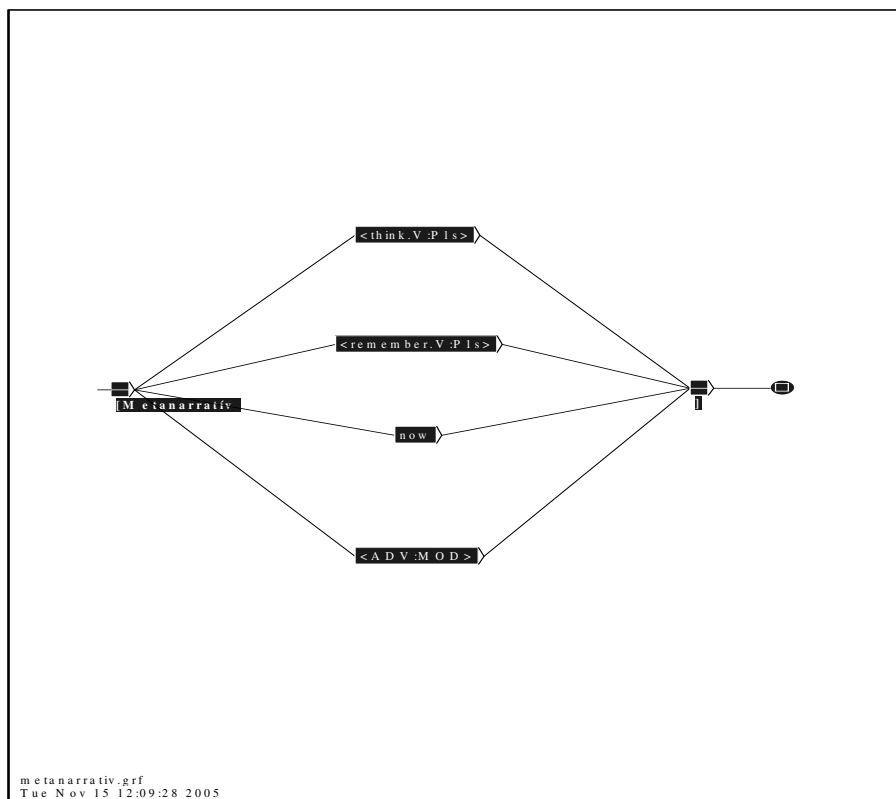
Az átélő formát azonosító gráf (lásd 2. Ábra) a jelen idejű, infinit vagy határozói ige-
neveket tartalmazó tagmondatokat választja ki. A gráf átélőként azonosítja azokat a
tagmondatokat is, amelyekben múlt idejű igealak és mondatvégi kérdő- vagy felkiáltó
jel együtt fordul elő. Az igt nem tartalmazó tagmondatokban a közeli idő és hely
deiktikus kifejezések illetve mutató névmások alapján jelez találatot a gráf.

2. Ábra Az átélő perspektíva formát azonosító gráf

Végül a metanarratív formát azonosító gráf (lásd 3. Ábra) a *think* és *remember* igék jelen idejű, egyes szám első személyű alakjának előfordulásakor, a *now* időhatározószó illetve a módosítószavak kategóriájába sorolt szavak előfordulása alapján azonosítja a metanarratív formát.

3. Ábra A metanarratív perspektíva formát azonosító gráf

Az élettörténeti narratív perspektíva formák automatikus azonosításának megbízhatóságát a 4. Táblázat eredményei mutatják. A visszatekintő formát azonosító gráf a legmegbízhatóbb. Az átélő forma esetében a hatékonysági, a metanarratív forma esetében pedig a pontossági mutató értéke marad el a pszichológiai elemzésekben megkövetelt 80 %-os kritériumtól.

4. Táblázat: Az élettörténeti narratív perspektíva azonosításának megbízhatósága (%)

	Visszatekintő forma	Átélő Forma	Metanarratív forma
Hatékonyság	91.7	66.7	81.3
Pontosság	94.8	88.9	62.1

Bibliográfia

1. Banfield, A.: *Unspeakable sentences: Narration and representation in the language of fiction*. Routledge & Kegan Paul, Boston (1982)
2. Ehrlich, S.: *Point of view. A linguistic analysis of literary style*. Routledge, London (1990)
3. Kiefer F.: *Modalitás*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. (1990)
5. Kuyon, M. G.: Story #11463, The September 11 Digital Archive, 13 June 2005, <<http://911digitalarchive.org/stories/details/11463>>
6. Pólya T.: Az élettörténet narratív perspektívája és az elbeszélő személy identitás állapotának minősége. Ph.D. disszertáció. PTE, Pécs (2003)
7. Pólya T.: Élettörténeti narratív perspektíva és érzelemszabályozás. II. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. Szeged. (2004) 278-281
8. Pólya T., Kiss B., Naszódi M., & László J.: Az érzelmi tapasztalat minősége az élettörténeti elbeszélésben. A LAS-verticum perspektíva modulja. *Pszichológia*. (2005) 25(2), 143-155
9. Prince, G.: *Dictionary of narratology*. University of Nebraska Press, Lincoln. (1987)
10. Silberztein, M.: *INTEX*. Université de Franche-Comté, Paris. (1997-2004)
11. Uszpenszkij, B.: *A kompozíció poetikája*. Európa, Budapest. (1984)
12. Zubin, D.A., & Hewitt, E.L.: The deictic center: A theory of deixis in narrative. In J.F. Duchan, G.A. Bruder, & L.E. Hewitt (eds), *Deixis in narrative. A cognitive science perspective*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, N.J. (1995) 129-155
13. Váradi, T. & Gábor K.: A magyar INTEX fejlesztésről. II. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. Szeged. (2004) 3-10
14. Wiebe, J.M.: Tracking point of view in narrative. *Computational Linguistics*. (1991) 20(2), 233-287.
15. Wilkins, D.P.: Expanding the traditional category of deictic elements: Interjections as deictics. In J.F. Duchan, G.A. Bruder, & L.E. Hewitt (eds), *Deixis in narrative. A cognitive science perspective*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, N.J. (1995) 359-386